

EVOLUȚIA ARHITECTURALĂ A ORAȘULUI ȚIRGU SECUIESC

SEBESTYÉN, GH.

Amplasat pe locul unei așezări romane, pe drumul ce leagă și azi Brașovul de Moldova prin trecătoarea Oituz, Țirgu Secuiesc a păstrat pînă azi, în zona lui centrală, o structură specifică, trezind curiozitatea multor cercetători.

Această zonă centrală, ocupînd spațiul fostului „oppidum”, s-a dezvoltat în jurul unei piețe alungite și este delimitată pe două străzi, care la începutul secolului nostru erau încă denumite strada apuseană, respectiv răsăriteană (de după grădini)¹ denumiri care amintesc desigur o situație veche. Teritoriul cuprins între piață și aceste două străzi — și care constituie obiectul analizei de față — este format din loturi înguste, avînd acces din piață și din stradă, constituindu-se astfel numeroase ulicioare, la mică distanță între ele, denumite curți (udvarterek), spre care se deschid intrările caselor, așezate în lungul acestora. Bineînțeles, prima casă din fiecare șir de acest fel închide frontul pieții, lăsînd doar o intrare (carosabilă) spre curte.

Cercetarea evoluției, a cauzelor care au generat această structură urbanistică neobișnuită, este îngreunată de faptul că în 1834 un incendiu a distrus trei sferturi din oraș, pierînd totodată și arhiva locală. Dar localnicii au refuzat suma de 100.000 de florini alocați de guvernul austriac în scopul reconstruirii „moderne” a orașului, dorînd să-l refacă, în măsura posibilităților lor (reduse de calamitate), la fel cum a fost înaintea incendiului.

Astfel ni s-a păstrat pînă azi această structură specifică, dar au pierit numeroase documente, încît cercetătorii evită în general problema genezei acestei structuri urbanistice (din lipsă de date), preferînd să se limiteze la descrierea ei. Desigur, problema nu putea fi însă cu totul eludată. Potsa presupune că lipsa de spațiu ar fi dus la această rezolvare „unică în lume”.² Treiber presupune că în acest important nod de circulație s-ar fi construit la început un loc de țirg, unde în special cei din satul apropiat Turia (la 9 kilometri distanță) și-ar fi ridicat corturi și barăci provizorii, cu treceri de 2—3 m între ele, iar din acest „complex comercial” s-ar fi format ulterior localitatea.³ Această ipoteză este desigur șubredă. Nu numai fiindcă nu se

știe nimic despre profilul comercial al satului Turia de pe vremuri, sau pentru că ținerea târgului era un privilegiu, care se acorda unei localități, în care el se desfășura, dar mai ales fiindcă nu există nici-un motiv ca amplasarea ocazională, accidentală a unor corturi sau barăci lipsite de fundații (fără să mai vorbim de căruțe cu coviltir) să predetermine amplasări viitoare neuzuale ale unor case, cu atât mai mult, cu cât lotizarea terenului, în fișii aproximativ egale, lungi și înguste, mergînd din piață pînă în stradă, este specifică, în special la satele de coloniști.

Să încercăm deci să recapitulăm întii sumarele date de care dispunem despre istoricul orașului.

Atestat din 1407 ca localitate, iar ca târg (oppidum) din 1427, i se confirmă în 1572 statutele breslei tăbăcarilor, în 1638 ale cizmarilor, iar în 1649 ale cojocarilor și ale olarilor. Date destul de tîrzii pentru înființarea târgului și ale breslelor. Se pare însă că veniturile principale ale locuitorilor proveneau din cărăușie, efectuată între Brașov și Moldova, căruța figurînd pe stema veche a localității.⁴

Ascensiunea localității este deci relativ tîrzie, de la finele secolului al XVI-lea, respectiv începutul celui următor. Într-adevăr, pe cînd în veacul al XVI-lea el practic nu apare în documentele Dietei principatului, de la începutul secolului următor se constată că este o localitate înstărită, după cum rezultă din tabela de mai jos.

**Numărul și sumele (în florini) ale impozitărilor stabilite de cele
23 Diete din timpul lui Gabriel Bethlen (1613–1629)
explicit pentru unele orașe și târguri.⁵**

Localitatea	Numărul impozitărilor	Suma totală stabilită
Cluj	23	27.090
Oradea	3	6.000
Tîrgu Secuiesc	23	3.495
Ocna Sibiului	19	3.160
Huedin	22	3.117
Odorhei	21	2.865
Alba Iulia	22	2.590
Sfîntu Gheorghe	23	2.021
Ileni	22	1.811
Kismarja	16	1.715
Aghireș	23	1.513
Abrud	13	1.465
Almașu Mare	23	873
Beiuș	1	150
Cristuru Secuiesc	2	88
Brețcu	2	70
Șieu	1	60
Miercurea Ciuc	1	50
Miercurea Nirajului	1	20

Tirgu Secuiesc este deci, la începutul secolului al XVII-lea nu numai un contribuabil constant, dar și mai important decât localitățile din zonă, ca Sfintu Gheorghe, Miercurea Ciuc, Odorhei, Ilieni ș.a.

Este deci vorba de o dezvoltare nu numai relativ târzie, dar și rapidă, aproape explozivă.

Dar spre finele secolului al XVI-lea, când începe ascensiunea localității, ea era desigur înconjurată în toate părțile de hotarele altor așezări, respectiv (mai ales) de proprietăți nobiliare bine consolidate: procesul de iobăgire a secuilor de rînd, împotriva căruia ei s-au răscolat în 1562 și 1595–1596, era în plină desfășurare. Această situație nu permitea extinderea teritorială a târgului, care ar fi fost necesară în urma dezvoltării lui economice.

În ceea ce privește insuficiența de spațiu pentru activitatea locuitorilor târgului, există unele date. Astfel, Dieta de la Alba Iulia din mai 1665 aduce o hotărîre împotriva lor,⁶ oprindu-i de la folosirea pămînturilor și pădurilor moșierești: trebuie să fi fost divergențe ample și repetate, ca să se ajungă la o hotărîre a Dietei. Nu este deci vorba de mărunte încălcări de proprietate, ci de încercări de a rezolva în imediata vecinătate o lipsă acută. Într-adevăr, Nicolae Iorga arată că în 1652 Vasile Lupu reinnoiește (!) privilegiul lor de „a ține muntele Noașălu, care munte se chiamă Cheșcheșu-Jiroșu și iaste la hotarul țării domniei mele”,⁷ privilegiu menținut și reinnoit apoi și de urmașii lui.

László Incze a constatat că într-adevăr, târgul era încercuit și avea conflicte continui. Moșile familiilor Apor, Bara, Kálnoky și Kun se întindeau pînă în apropierea localității, iar familiile Daczó și Csoma au încercat chiar să vămuiască transporturile de mărfuri ale localnicilor. Pînă spre începutul secolului al XIX-lea târgul s-a judecat, practic în continuu, pentru folosința sau proprietatea unor păduri, pășuni și fînețe cu un șir de localități învecinate, cum ar fi Sînzieni, Mereni, Lunga, Lemnia, Cernat, Turia ș.a.⁸

Lipsa de spațiu apare deci cu claritate, ipoteza lui Potsa devine certitudine. Dar cum se rezolva lipsa de spațiu în alte orașe, mai vechi? Putem vorbi de două căi principale, ambele databile în secolul al XV-lea.⁹

În general, loturile lungi și înguste, trecînd de la piață sau stradă principală pînă la o străduță dosnică, datează în aceste orașe din secolele XIII–XIV.¹⁰ Cam atunci se și epuizează principalele rezerve de teren „întra muros”. Se pare însă că aceste parcele încă nu constituiau proprietate privată în actualul sens al cuvîntului, ci erau posesiune a colectivității, care le împărțise spre folosință capilor de gospodărie.¹¹ Creșterea numărului familiilor a dus, pare-se prin secolul al XV-lea la o reîmpărțire a loturilor, prin diviziune în două: un lot cu fața spre piață sau strada principală, altul spre străduța dosnică. Frecvența continuitate a liniei de demarcație dintre aceste

două loturi dovedește o acțiune unitară, iar discontinuitățile sau fringerile acestei linii arată existența unor foste obstacole.

A doua formă de rezolvare a problemelor generate de sporul de populație constă în așezarea acesteia în afara incintei urbane, formându-se suburbii.¹²

De ce oare Tîrgu Secuiesc n-a urmat nici una din aceste căi ?

În primul rînd din cauze juridice, în special a dreptului de moștenire. În general, casa părintească și lotul ei de teren constituie în Transilvania moștenire indivizibilă. În cadrul Universității Săsești, ele revin celui mai vîrstnic fiu, la Cluj¹³ celui mai mic. Desigur, acest unic moștenitor al lotului trebuia să-și despăgubească frații și surorile, ceea ce însă din punct de vedere arhitectural înseamnă că aceștia se străduiau să achiziționeze alte loturi de casă, într-alte părți ale localității.

Spre deosebire de această practică de moștenire unitară a casei și lotului părintesc, obiceiul secuiesc – legiferat apoi – cere împărțirea lotului între toți urmașii direcți, indiferent de sex.¹⁴

Astfel, tradiționala tragere la sorți secuiescă a terenurilor (nyílosztás) se limitează la terenurile din afara orașului, unde pe alocuri se menține și în secolul al XVII-lea.¹⁵

Deci lotizarea odată făcută (și, pe vremuri, împărțită prin tragere la sorți), fiecare lot se diviza între moștenitori. Lotul fiind îngust, împărțirea nu se putea face decît în adîncime, rămînînd într-o parte o uliță de acces spre fiecare din parcele astfel rezultate. Acest spațiu comun mai putea cuprinde fîntîni, latrine ș.a., după cum se vede și în desenul lui Géza Vámszer, referitor la curțile nr. 40 și 41.

Această evoluție s-ar putea confirma și prin cărțile funciare. Din păcate însă cele mai vechi păstrate la Tîrgu Secuiesc datează dintr-al optulea deceniu al secolului trecut, dar ele reflectă – evident – stări de proprietate anterioare. Iată de exemplu cartea funciară nr. 601, una din cele mai vechi păstrate:¹⁶

„Nr. 1116 în planul de situație.

Strada (sic !) soției (văduvei ?) lui István Szabó, latura vestică a pieții, 245 stînjani pătrați, curtea nr. 47.”

Cu toate că această stradă este folosită liber de către oricine pentru traversare pietonală, ea este totuși proprietate și intrare oferită următoarelor case și terenuri așezate pe aceeași stradă” (și urmează înșirarea a 11 locuințe, trei grajduri și o grădină, numerotate de la 1117 la 1131; cifra de 245 stînjani pătrați, adică 881 metri pătrați nu lasă nici un dubiu: este vorba de lotul inițial, în întregimea lui).

Cu acest ultim document, evoluția este aparent clarificată. Mai rămîne, totuși, o întrebare. Evoluția tîrzie și dreptul de moștenire al tuturor

urmașilor sînt factori comuni tuturor orașelor și Țirgurilor secuiești. Nu știm cum stăteau cu posibilitățile de extindere liberă a teritoriului lor, nici dacă lotizarea lor inițială era de același tip, de coloniști. Dar pare probabil ca și alte așezări să fi întîmpinat probleme similare, dacă nu și de aceeași acuitate. Atunci ar fi logic să fi existat, măcar ici-colo, niște soluții similare. Și, într-adevăr, la Odorheiu Secuiesc se mai disting urmele unor rezolvări de acest fel: curțile Mihály și Szücs.

Se pare deci că nu avem de-a face chiar cu un caz unic, ci cu unul masiv într-un singur loc, la Țirgu Secuiesc, unde evoluția ulterioară, în special în secolul trecut, a fost mai lentă, conservîndu-l.

El constituie un exemplu încă viu, deosebit de interesant și valoros, ilustrînd atît extrema varietate a condițiilor din cadrul principatului, cît și diversitatea soluțiilor născute în consecință.

NOTE

- ¹ VAMSZER GÉZA, **Kézdivásárhely város különleges települési formája**, în: Aluta, 1970, p. 387: „Nyugati- illetóleg keleti kertmege utcának nevezték.”
- ² POTSA JÓZSEF, **Háromszék vármegye. Emlékkönyv**, Sepsiszentgyörgy, 1899, p. 102. Se pare însă – după cum vom vedea – că nu era o soluție „unică în lume”.
- ³ GUSTAV TREIBER, **Die Siedlungsformen im Burzenland**, în: Das Burzenland, IV, Kronstadt, 1929, p. 9–10 și Gustav Treiber, **Siedlungsgeschichtliche Untersuchungen**. Fortsetzung und Schluss, în: Korrespondenzblatt, 1931, p. 181–182.
- ⁴ Și această evoluție contrazice ipoteza lui Treiber.
- ⁵ MCRT, VII, 1881, p. 182, 251, 279, 326, 388, 435, 476, 480–481, 490, 513, 538, 550, 556, 561; MCRT, VIII, 1882, p. 103, 117, 135, 238, 273–274, 318, 371, 486, 497.
- ⁶ MCRT, XIV, 1889, p. 115: „Articulus XV. (A kézdivásárhelyiek in suis veris territoriis szabadon élhetik határokat, erdejeket, ellenben a nemesség határa, erdeje prohibeáltatik). A kézdivásárhelyiek ellen (sic!) végeztük kegyelmes urunk, Nagyságod kegyelmes resolútiója szerént, hogy a magunk határink igazságával, és földünknek természetével szabadon élvén, a vitélő rendek határárt, erdejét, melyekben ezelőtt pacificum dominiumjok nem volt, szabadosan élniek ne legyen...”
- ⁷ NICOLAE IORGA, **Acte românești din Ardeal privitoare în mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova**, în: „Buletinul Comisiei Istorice a României”, II, 1916, București, p. 179–272.
- ⁸ Conform datelor transmise subsemnatului de către Incze László prin scrisoarea din 14.01.1983.
- ⁹ PAUL NIEDERMAIER, **Dezvoltarea urbanistică și arhitectonică a unor orașe transilvănene din secolul al XII-lea pînă în secolul al XVI-lea**, în: Studii de istorie a naționalității germane și a înfrățirii ei cu poporul român, I, București, 1976, p. 121–122.
- ¹⁰ GUSTAV TREIBER, **Der Stadtplan als Urkunde**, în: „Mitteilungen des burzenländer Museums”, 1944, Kronstadt, p. 24–25.
- ¹¹ HANS-ACHIM SCHUBERT, **Nachbarschaft und Modernisierung**, Köln, 1980, p. 66, citind pe Fr. Schuler von Libloy, arată că dreptul de proprietate nu coincide cu dreptul de folosință: proprietar era colectivitatea, iar utilizator individul.
- ¹² Am făcut abstracție, pentru simplificarea prezentării, de crearea unei alte incinte, mai largi, soluție care amină parțial aplicarea celorlalte.
- ¹³ **A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye**, I. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai, összegyűjtötte, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátta Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen, Budapest, 1885, p. 259.
- ¹⁴ **A magyar törvényhatóságok...**, p. 84: „Uegeztük hogy az mint immar regente ez keritesben loues uarost felosztottuk az az osztas in perpetuum ratum et firmum fiat, ez az osztas fiurol fiura, leanyrol leanyra egyvarant maradgion es zallion, egyenleo Divisio legies köztök”; Această decizie, din 1634, este a orașului Tîrgu Mureș. O citez, fiindcă este foarte explicită. Alte documente arată aceeași practică în toate scaunele secuiești.
- ¹⁵ KISS ANDREI, **Relațiile dintre Turda Veche și Turda Nouă în ce-a de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea și primul deceniu al secolului al XVII-lea**, în: „Potaissa. Studii și comunicări”, 1978, Turda, p. 75–92.
- ¹⁶ Iată începutul textului original al documentului obținut prin bunăvoința lui Béla Vargha:

„601-es telekkönyv

Kézdivásárhely és Kanta

Helyrajzi szám:

1116 Szabó Istvánné utcája, piac sor nyugati oldala 245 Négyszögöl,
47-es számú udvartér

Ezen utca szabadon használtatik ugyan gyalogi átjárásul mindenki által, de a következő ugyan azon utcában fekvő házak és telkekhez tartozó tulajdon és bejáró, nevezetesen;

1. ház	házsám 373	helyrajzi szám	1117
2. istáló	házsám	helyrajzi szám	1118
3. Istáló	házsám	helyrajzi szám	1119
4. istáló	házsám	helyrajzi szám	1120
5. ház	házsám 374	helyrajzi szám	1121
6. ház	házsám 375	helyrajzi szám	1122
7. ház	házsám 376	helyrajzi szám	1123
8 ház	házsám 377	helyrajzi szám	1124
9. ház	házsám 378	helyrajzi szám	1125
10. ház	házsám 379	helyrajzi szám	1126
11. kert	házsám	helyrajzi szám	1127
12. ház	házsám 380	helyrajzi szám	1128
13. ház	házsám 381	helyrajzi szám	1129
14. ház	házsám 382	helyrajzi szám	1130
15. ház	házsám 383	helyrajzi szám	1131

Varga József város képviselője

Mágori Samuel v. tag"

